

מה בין אסטרטגיית שינוי דמוקרטי לאליומות פוליטית?

מבוא למחאות חברתיות

הפגנת יוצאי אתיופיה בתל אביב, מאי 2015 (צילום: Harvey Sapir, פיקוויקי)

לגזענות המוסדית, לשיטור היתר ולאליומות המשטרית כלפי יוצאי אתיופיה. עם שוך המחאות ובעקבותיהן, הוקם צוות מטעם משרד המשפטים לטיפול בגזענות נגד יוצאי אתיופיה (ועדת פלמור). הייתה זו הכרה תקדימית של המדינה בגזענות נגד יוצאי אתיופיה. בין המלצות הוועדה היו הקמת יחידת תיאום ממשלתית למאבק בגזענות, החלת חובה לנשיאת מצלמות גוף לשוטרים והחמרת מדיניות האכיפה ונקיטת הליכים משמעתיים נגד שוטרים אלימים. למרבה הצער, המחאה של 2015

חייל דמאס פיקדה, צעיר יוצא אתיופיה, היה בדרכו לחגוג את יום הולדתו ב־2015 בחולון, כשלתע שוטר יס"מ ומתנדב כמשטרה עצרו אותו בשל חשד לחפץ חשוד. פיקדה, לבוש מדי צה"ל, לא הספיק לענות והשוטר העיף את אופניו, דחף אותו, בעט בו ודרך עליו בעודו על הרצפה. האירוע שתועד במצלמה הציג גל מחאה נרחב, והביא להתנגשויות אלימות בין מפגינים לבין שוטרים ברחבי הארץ. אך האירוע גם הביא להתעוררות אזרחית ולהעלאת המודעות הציבורית

ה

מפגינים מול הכנסת, 1978 (צילום: משה מילנר, אוסף התצלומים הלאומי – לע"מ)

פרלמנטריות ומקומיות), או דרך החברה האזרחית באמצעות התארגנות ופעולה קולקטיבית. הסוציולוגית וחוקרת מדע המדינה, תמר הרמן, הגדירה מחאה חברתית כתופעה קבילה מנקודת הראות הדמוקרטית משום שהיא מבטאת עניין של האזרחים בעיצוב גורלם, ובכך אין היא שונה מהותית מדפוסי השתתפות פוליטית ממוסדים יותר, כמו הצבעה. המחאה החברתית אינה קשורה בהכרח לאידיאולוגיה מהפכנית ולרצון למוטט את המערכת הפוליטית הקיימת, והיא כשלעצמה לא מגבירה את הסכנה שהמערכת תקרוס. אדרבה, היא מכשיר שבאמצעותו אזרחים וקבוצות באוכלוסייה, שהורחקו מתהליך קבלת ההחלטות הפוליטיות, בדרג המקומי או הלאומי, מפלסים להם שוב דרכי גישה אל מוקדי ההשפעה בחברה ובמדינה. ניתן לראות במחאה חברתית כזו שמבקשת לחולל שינוי חברתי-פוליטי כאשר שלושה תנאים מתקיימים בה בעת ובעונה אחת: המחאה מופנית במישרין או בעקיפין כלפי

והקמת ועדת פלמור בעקבותיה, לא שיפרו משמעותית את המצב, אם בכלל. בשנת 2019 היו שני מקרים נוספים של ירי שגרם להריגת צעירים יוצאי אתיופיה (יהודה ביאדגה וסולומון טקה), ירי שרבים טוענים שהיה בגלל יד קלה על ההדק מצד השוטרים, ואשר במקרה של אזרחים שאינם שחורים אולי לא היה מתרחש. מקרים אלה הציגו גל מחאה נוסף ונרחב ב־2019, והם מצביעים על הפער שבין הרצון והזכות האזרחית למחות במדינה דמוקרטית, לבין התועלת וההצלחה של המחאות.

פער זה מעלה מספר שאלות: האם מחאות חברתיות במדינה דמוקרטית יכולות לגרום לשינוי אמיתי? מה יכולתן של קבוצות מיעוט להביא לשינוי? ומה האסטרטגיה הנכונה ביותר לכל קבוצה על מנת לחולל שינוי?

מחאה בחברה הדמוקרטית

החברה הדמוקרטית היא זירת פעולה שמאפשרת לאזרחיה להיאבק על עקרונות ואידיאלים במסגרת זכויות האזרח ובאמצעות פעולות מחאה. סיבות שונות עשויות להניע אדם או קבוצה לפעולה שמטרתה לחולל שינוי, למשל כאשר תפיסת הלגיטימיות של המדינה מתערערת בעיניו, או כשאין לו יכולת להצדיק את התנהלותה. פעולות המחאה יכולות ללבוש צורות שונות: בשיח ובעשייה חברתית; במחאות אישיות ופרטיות; כחלק משיתוף פעולה של כמה תאים וארגונים וכחלק מתוכנית פעולה מאורגנת או כפעילות אד-הוק. קבוצות חברתיות, לרוב קבוצות מיעוט, יכולות לנסות לשנות את מצבן בדרך דמוקרטית, באמצעות המישור הפוליטי הפורמלי (הצבעה בבחירות

מחאת "Black Lives Matter" בארצות הברית, 2015 (צילום: Fibonacci Blue)

מהומות בשטחים, אוקטובר 2000 (צילום אבי אוחיון, לע"מ)

שרשרת אנושית במחאה נגד תוכנית ההתנתקות מגוש קטיף, ירושלים יולי 2004 (צילום: מרק ניומן, לע"מ)

רבים מזהים את המונח "תנועות חברתיות" כקול קריאה למחאה נגד דיכוי (למשל התנועות נגד הכחשת חטיפת ילדי תימן), נגד מדיניות כוחנית (למשל תנועות המחאה נגד הכיבוש), או כקול קריאה למאבק למען שינוי אידיאולוגי (למשל בעד נישואין חד-מיניים). בעידן המודרני והגלובלי של אימפריה אחת חזקה (ארצות הברית), קמות תנועות חברתיות חדשות מתוך קבוצות מוחלשות או קבוצות קיפוח יחסי, המבקשות לחזק את מעמדן ומתנגדות למדיניות הקפיטליסטית שאימפריה זו מייצגת (למשל, תנועות ניאו-מרקנטליסטיות ותנועות איכרים באמריקה הלטינית, תנועת חסרי האדמות בברזיל, ותנועות העובדים המובטלים בארגנטינה).

בארצות הברית, תנועות חברתיות נלחמות למען מגוון רחב של עקרונות, למשל, נגד גזענות ואלימות משטרתית כלפי שחורים (Black Lives Matter), בעד תזונה ציבורית נכונה, בעד ריבונות לילידים (First Nation), בעד פיקוח על מכירת נשק ונגד שחיתות ציבורית.

אלימות פוליטית כמחאה

פעולה אלימה היא אחת האפשרויות של פעולות מחאה, וכזו החורגת מחוץ לכללי המשחק המותרים והמקובלים (חוקית ונורמטיבית) בדמוקרטיה. התנגשות אלימה עם סוכני המדינה יכולה להיות מחושבת ומתוכננת מראש, או להתרחש כתגובה ספונטנית שמתפרצת מתוך מניע רגשי או תכליתי. לצערנו מחאות אלימות הן כלי יעיל למשיכת תשומת לב, ועל פי רוב הן מצליחות להעלות את הנושאים החברתיים למודעות ולשיח הציבורי. ניתן למצוא דוגמאות רבות להצלחה של מחאות אלימות בהעלאת המודעות הציבורית, למשל בלוס אנג'לס (1992), בפרגסון מיזורי (2014), ובמחאת "האפורים הצהובים" בצרפת (2018). גם בישראל, מחאות אלימות מצליחות להגיע לתקשורת ולהתפרסם.

רשויות השלטון; המחאה פומבית; והמחאה קוראת לקידום של שינוי ברשות הרבים או למניעתו.

תנועות חברתיות ואסטרטגיות שינוי

דינמיקה תמידית קיימת בנוגע לחוקים המכתיבים לאזרחים את אורחות חייהם, והיא מאפשרת את עלייתן של מחאות חברתיות כאסטרטגיות לשינוי חברתי. מאבקים חברתיים מייצרים קבוצות וקואליציות, שפועלות לעיתים לצד המדינה ולעתים נגדה. מאבקים אלו קובעים איך חברות ומדינות יוצרות דרכים מוכנות לחיי היומיום של האזרחים. זאת מהות החוקים המכתיבים התנהגות אזרחית, עם מי הם מיטיבים ואת מי הם מדירים, מה מאחד ומה מפלג בין קבוצות. על פי גישה זו, הדרך הטובה ביותר להבין מדינה היא לראות אותה כקשורה בחברה. המדינה יכולה לעצב את החברה, אך בו זמנית, החברה מעצבת גם היא את המדינה. שינויים מבניים בחברה ובפוליטיקה משפיעים על דרכי הפעולה של תנועות חברתיות. גיבושן של תנועות אלה תלוי בשלושה גורמים: התרחבות ההזדמנות הפוליטית, זמינות המנגנונים המאפשרים ניעות חברתית ומסגור קוגניטיבי נכון של האזרחים, כלומר המוכנות המנטלית שלהם לחולל שינוי. כמו כן פעולת מחאה קולקטיבית נוטה להתרחש בסבירות גבוהה כשהקבוצות מזוהות בקלות ומובחנות ביחס לקבוצות אחרות בחברה, וכשהן מאופיינות בלכידות חברתית גבוהה של חבריה הודות לזהות מובחנת זו. פעולת המחאה עצמה תלויה בכך שיתרחשו שינויים חברתיים משמעותיים לרעת הקבוצה, ושאלה יגרמו לסולידריות בין חבריה ויחוללו רצון לפעול לשינוי. מחאות חברתיות עשויות להיות תלויות בהזדמנויות שונות, כמו אלה הנוצרות בעקבות מדיניות שלטונית (מדיניות בין-לאומית, ביטחונית, חברתית, כלכלית, פוליטית), או לחילופין, בעקבות פעולה מסוימת (או מספר פעולות) של סוכני המדינה (מנהיגים ונבחרי ציבור, שוטרים ואנשי כוחות הביטחון ונציגים רשמיים אחרים).

מחאת האוהלים ברוטשילד, יולי 2011 (צילום: משה מילנר, לע"מ)

מה בין מחאה לבין הפיכה, מרי ואי ציות

טקסית, אי שיתוף פעולה, בחירה לפעול בניגוד לחוק, אי ציות אזרחי או חרם. מן הידועות והמוצלחות שבפעולות המחאה הלא אלימות, ניתן לציין את הצלחתו של מהטמה גנדי בגירוש הבריטים מהודו ואת הצלחתו של מרטין לותר קינג במחאה נגד גזענות ואלימות מוסדית כלפי שחורים בארצות הברית. בישראל, המחאה החברתית של 2011 היא דוגמה למחאה לא אלימה שהביאה להעלאת המודעות הציבורית ולהקפאה הקצרה בעליית המחירים במשק, אם כי מידת הצלחתה לטווח ארוך שנויה במחלוקת.

אחד הביטויים הנפוצים של התנגדות לא אלימה הוא אי ציות. אי ציות אזרחי הוא מעשה פומבי, לא אלים ומצפוני, מנוגד לחוק, שבדרך כלל נעשה מתוך כוונה לחולל שינוי במדיניות השלטון או בחוקיו. הצדקתו נשענת על עקרונות המוסר המגדירים תפיסה של חברה אזרחית ושל טובת הכלל ולכן המעשה עצמו נשען על השקפה עקרונית ערכית, בניגוד לאינטרס אישי. זהו מעשה ציבורי שמבצעו מאמין כי הוא מוצדק.

גישה אחרת מבחינה בין סוגים שונים של אי ציות אזרחי, ומבדילה בין מרי אזרחי לבין סרבנות מצפונית. מרי אזרחי נתפס כמעשה של אי ציות לחוק שמניעיו פוליטיים בדרך כלל, ומטרתו להביא לשינוי חוק מסוים בתוך מערכת חוקים שבעיקרה נחשבת כצודקת. למשל סרבנות לשרת בצבא הנתפס ככובש ומדכא עם אחר. ואילו סרבנות מצפונית, מטבעה היא פעולה שמניעיה אישיים ועל פי רוב אינם ניתנים להכללה – למשל בשל מניעים פציפיסטיים אישיים, או לחילופין, דתיים מצפוניים.

רוב פעולות המחאה החברתית לא כוללות שימוש באלימות. הקצנה (רדיקליזציה) מוגדרת כתהליך שבו אזרחים עוברים מטקטיקה עיקרית של התנגדות לא אלימה לטקטיקה הכוללת אמצעים אלימים או מעבר על החוק. ביטוייה האלימים ביותר של פעילות רדיקלית יכולים להגיע עד כדי רצח על רקע פוליטי או הפיכה כנגד השלטון. הסבירות לפעולה האלימה תגבר בנקודות הזמן שבהן, לפחות מנקודת מבטם של המפגעים, קורבנותיהם איבדו כליל את הלגיטימציה שלהם, ולכן פעולות אלימות כנגדם הן כביכול לגיטימיות או הכרחיות. תהליך זה נעשה ביתר קלות, כאשר פעולות הקורבן נתפסות כפעולות בלתי מוסריות וכאשר אמצעים לא אלימים לשינוי נדמים כחסרי סיכוי להצליח.

אחת התופעות המסוכנות לשיטת המשטר הדמוקרטית ולמוסדותיו הם מעשים שפוגעים במבנה הארגוני והתפקודי של המשטר ומסכנים אותו מתוך מטרה למוטט אותו ואת מוסדותיו. המעשה המובהק ביותר הוא הפיכה, קרי החלפת המשטר באחר, או גרימה להפלתו ושלילת יכולת הפעולה שלו. עבירות נגד המשטר, כגון המרדה, נמנות עם העבירות הפוליטיות, שהן ביטוי לקונפליקט בין הפרט לבין המדינה כארגון פוליטי-חברתי. עבירות אלה אפשר לסווג לכמה קבוצות: בגידה; קריאת תיגר על הסמכות הפוליטית; הכשלת פעולה שלטונית ותפיסה בכוח של סמכויות שלטוניות.

בשונה מן ההתנגדות הפעילה, ההתנגדות הסבילה מבוססת על התנגדות לא אלימה, ולובשת צורות כמו מחאה

הפגנת יוצאי אתיופיה, מאי 2015 (צילום: לילך דניאל, ויקיפדיה)

שלט בהפגנת יוצאי אתיופיה, תל אביב, מאי 2015 (צילום: Harvey Sapir, פיקיוויקי)

מחאות יוצאי אתיופיה בישראל

מגמות ארוכות שנים של גזענות, אפליה, הדרה ואלימות, הוציאו את יוצאי אתיופיה בישראל לרחובות במספר גלי מחאה לאורך השנים. ניתן למנות שש אבני דרך עיקריות בגלי מחאה אלה. גל המחאה הראשון, התרחש ב-1985 בעקבות אי ההכרה של הרבנות הראשית ביהדותם של יוצאי אתיופיה והדרישה לגיור של זוגות המבקשים להינשא כדת וכדין. המחאה כללה הפגנה קטנה בירושלים, ניסיון לצעוד לנמל התעופה בן-גוריון (צעדה סמלית המייצגת עזיבת מדינה אשר דחתה אותם), והפגנה מחוץ למשרדי הרבנות הראשית. הגל השני התרחש ב-1996 כשהתגלה שארגון מגן דוד אדום נהג באופן שיטתי להשמיד מנות דם הנתרמות על ידי יוצאי אתיופיה, וזאת מתוך חשש שהם נושאים את נגיף ה-HIV. הגל השלישי התרחש ב-2012 בעקבות הניסיון למנוע השכרת דירות ליוצאי אתיופיה בקריית מלאכי. דייריהם של כמה בניינים בעיר חתמו על התחייבות הקוראת לא להשכיר להם דירות. כאלפיים איש הפגינו בכיכר העיר, ונשאו שלטים בסגנון "יש לי עור שחור ולב לבן, ולכם יש עור לבן ולב שחור", חלקם התעמתו עם המשטרה. הגל הרביעי, המשמעותי, רב המשתתפים והאלים ביותר התרחש בחודשים מאי ויוני 2015, בסדרה של הפגנות שנערכו במוקדים שונים במדינה. לצד חשיפה תקשורתית נרחבת והגברת המודעות הציבורית למחאה, ההתנגשויות האלימות של קיץ 2015 הובילו לפגיעה בעשרות אנשי כוחות הביטחון, פגיעה באזרחים, ולנזק לרכוש ציבורי ופרטי. הניצוץ שהצית את המחאה היה צילום הכאתו על ידי שוטרים של החייל ממוצא אתיופי דמאס פיקדה, על לא עוול בכפו. הגל החמישי התרחש בינואר 2019, בעקבות הרג יהודה ביאדגה בבת ים. הצעיר בן ה-24 סבל מהלם קרב בעקבות שירותו הצבאי. משפחתו קראה למשטרה על מנת לסייע בהשתלטות עליו, אך השוטר שחש מאוים בשל הסכין שהחזיק ירה בו למוות. גל המחאה השישי התרחש ביולי 2019, בעקבות הרג הצעיר סולומון טקה בידי קצין משטרה בקריית חיים. השוטר, שלא היה בתפקיד, ניגש להפריד בין צעירים שהתקוטטו בגן ציבורי, וטען כי הותקף באבנים, חש בסכנת חיים וירה כדי להגן על עצמו. עד ראייה העיד כי השוטר לא היה בסכנה וירה ממרחק של 30 מטרים לפחות. למחרת הריגתו של טקה, מאות יוצאי הקהילה הפגינו בחיפה ובקריית שרפו צמיגים וקראו קריאות בגנות המשטרה. חלק מהמפגינים ניסו לפרוץ לתחנת משטרת זבולון ובתגובה נורו לעברם רימוני הלם.

נראה כי יחסן של המדינה ושל המשטרה למחאת יוצאי אתיופיה לאורך השנים נושא מאפיינים דומים ליחסה ל"שחורים" אחרים בישראל. בשלושת העשורים הראשונים למדינה היו אלה יוצאי עדות המזרח אשר זכו ליחס גזעני ומשפיל – במחאות ואדי סאליב ב-1959, ובדיכוי מחאת הפנתרים השחורים בתחילת שנות השבעים. מאז קום המדינה ועד היום זוכים הערבים אזרחי ישראל למעמד היררכי משני, וידם של כוחות הביטחון קלה על ההדק בכל הקשור לשיטור הערבים בישראל, בשל מגוון סיבות. אך בעוד יוצאי עדות המזרח נטמעו באופן שוויוני למדי בחברה הכללית בישראל, והזהות הערבית לא תמיד בולטת לעין – השונות הנראית של יוצאי אתיופיה מקשה במיוחד על הכללתם ועל קבלתם המלאה בחברה הישראלית.

סיכום

ולחולל שינוי במעמדן – היא מוגבלת. אך בעוד שמחאות והפגנות במדינה דמוקרטית הן זכות חוקית וחובה מוסרית, הרי שההיסטוריה מעידה על כך ששינויים חברתיים כרוכים לעתים קרובות במחאות אלימות. ♦

היכולת לחולל שינוי בחברה תלויה במעמדה ובחוזקה הפוליטי, החברתי והכלכלי של הקבוצה המוחה. קבוצות חזקות מבקשות לעתים קרובות לשמור על מעמדן, ולכן היכולת של קבוצות מיעוט מוחלשות לשפר את תנאייהן

לעיון נוסף

1. יי יאסן, לא מרימים ידניים: מחאות ואלימות כלפי המדינה בישראל, רסלינג, 2022.
2. D. della Porta, & M. Diani, *Social movements: An introduction (Second edition)*: Blackwell publishing, 2006.